

Л. Д. Наседкіна (Київ)

Грецькі національні сільради та райони в Україні (друга половина 20-х — 30-ті роки)

У статті висвітлюється маловідома сторінка історії національно-державного будівництва на Україні в 20—30-ті роки. Розглядаються обставини створення й існування грецьких національних сільрад та районів, причини їх ліквідації.

Здійснення національно-державного будівництва серед національних меншостей України, зокрема греків, діяльність створених при цьому адміністративно-територіальних одиниць досі залишається маловивченою сторінкою історії міжнаціональних відносин у нашій республіці в 20—30-ті рр.¹ А між тим розробка радянським урядом теоретичних засад національно-державного будівництва і перехід, починаючи з 1924 р., до її проведення безпосередньо вплинули на долю грецького населення України. Одним з невідкладних завдань Центральної комісії національних меншостей (ЦКНМ), створеної в квітні 1924 р. при ВУЦВК, було виділення грецьких сільрад і районів на протязі 1924—1925 рр.² Проте за цю справу не можна було братися раніше, ніж був проведений огляд населених пунктів республіки, де переважали греки.

Восени 1925 р. комісія ВУЦВК провела обстеження грецької людності Приазов'я. Це дало фактичний матеріал для розробки програми національно-державного будівництва для цієї нацменшості. Попередні підсумки обстеження виявили життєвість ідеї автономізації в широких колах грецького суспільства*. Проте слід зазначити, що розуміння цілей її проведення радянським урядом і певним прошарком грецького населення було різним. Значна частина інтелігенції і селянства вбачали в ній можливість повернути даровані Катериною II пільги³, насамперед «національні землі», що були захоплені сусідніми українськими та російськими селами за часів воєнного комунізму, коли греки підпали під поселищне розкуркулення⁴. Ці верстви насе-

¹ Ялі С. Про роботу серед греків України // Вісті ВУЦВК.— 1927.— № 6.— С. 3; Демченко М. Національне питання та пролетаріат.—Х.; К., 1930; Ялі С. Греки в УСРР.— Харків, 1931; Гитлянський А. Ленинская национальная политика в действии (Национальные меньшинства на Украине) // Революция и национальности.— 1931.— № 9.— С. 35—44; Глинский А. Б. Национальные меньшинства на Украине.— Х.; К.— 1931; Мац Д. На высоком подъеме: О работе среди национальных меньшинств Украины // Революция и национальности.— 1935.— № 6.— С. 56—63; Болтенкова Л. Ф. Интернационализм в действии.— М., 1988; Чирко Б. В. Национальні меншості на Україні в 20—30-х рр. // Укр. іст. журн.— 1990.— № 1.— С. 51—64.

² Центр. держ. арх. вищих органів держ. влади і органів держ. управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 413, оп. 1, спр. 5, арк. 2.

* Ліквідація в 1859 р. Грецької округи (з внутрішнім самоврядуванням), що існувала як альтернатива кріпосницьким відносинам тодішньої Росії, з притаманними національній автономії взаємодопомогою та елементами національної єдності, сприймалася в середовищі греків Приазов'я як історична несправедливість. Тому спроби її відновлення робилися неодноразово (це було, наприклад, програмною вимогою Маріупольської спілки еллінів у 1917 р.).

³ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 100, арк. 44—72.

⁴ Там же, ф. 539, оп. 4, спр. 744, арк. 8—10; ф. 413, оп. 1, спр. 100, арк. 53.

лення недовірливо, а подекуди і вороже сприйняли ідею проведення грецизації*, бо бачили велику зрусифікованість греків. Отже, цей суспільний прошарок сприймав створення грецьких адміністративно-територіальних одиниць лише як знаряддя захисту своїх національних, а вірніше, корпоративних інтересів.

Український уряд завдання автономізації серед національних меншостей розглядав під іншим кутом зору. Ось як його пізніше конкретизував М. О. Скрипник: «...Національна сільрада чи національний район...—це не лише орган самоврядування, це взагалі не є ніякий орган національної персональної автономії, а це є орган пролетарської влади»⁵. Тобто національні адміністративно-територіальні одиниці розглядалися насамперед як засіб залучення широких кіл нацменшостей до соціалістичного будівництва, прискорення їх соціально-економічного та культурного розвитку⁶.

14 листопада 1925 р. на засіданні ЦКНМ була накреслена широка програма роботи серед грецької нацменшості. Одним з важливих завдань було проведення районування в місцях компактного проживання греків⁷. За переписом 1926 р., 93,3% греків України проживало в Маріупольській і Сталінській округах. Загалом у республіці проживало 104 666 греків. Міське населення становило 10,3%, сільське — 89,7%⁸. 6808 чол. жило в містах Маріуполі та Сталіно, але вони були дуже розпорочені (в Маріуполі греки становили 12% населення) й зрусифіковані. Національно-державне будівництво легше було провести серед сільського населення, що становило не лише переважну більшість (89,7%), але й розміщувалося в небагатьох селах майже не розбавлених представниками інших національностей — лише 2,5% грецької людності проживало в змішаних селах⁹.

Компактність грецького населення полегшувала виділення не тільки національних сільрад**, а й районів. Грецькі села в Приазов'ї виділялися серед інших своїми розмірами і скупченістю населення. В середині 20-х рр. більшість їх значно перевищувала норми, встановлені урядом*** для формування національних адміністративно-територіальних одиниць. Наприклад, у с. Ялта налічувалося 6022 жителя, в Мангуші — 5701, Сартані — 5141, Великій Янисолі — 4779, Бешеві — 5051, Богатирі — 3872, Стилі — 4485. Ці селища розташовувалися на місці колишніх грецьких колоній (вони були об'єднані в Грецьку національну округу). В Приазов'ї було досить районів, де греки становили значну частину населення. Наприклад, у Жовтневому районі їх було 24,5%, Бешевському — 24,7%, Ст. Керменчицькому — 26,95%, Новоселівському — 29,3%, Республіканському — 35,2%, Велико-Янисольському — 43,3%, Старо-Каранському — 47,52%, Ялтинському — 79,95%¹⁰.

За таких умов уряд України розпочав роботу по районуванню грецьких селищ, де ще в кінці 1925 р.—на початку 1926 р. було виді-

* Переведення навчального процесу та культурного життя на новогрецьку (в греко-еллінських) і татарську (в греко-татарських селах) мови.

⁵ Скрипник М. О. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України) // Укр. іст. журн.— 1989.— № 11.— С. 108.

⁶ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 482, арк. 3.

⁷ Там же, спр. 47, арк. 8.

⁸ Ялі С. Греки в УСРР.— С. 62, 97.

⁹ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 224, арк. 61.

** Адміністративне розмежування на Україні в 1923 р., хоч і не мало метою виділення рад за національними ознаками, фактично враховувало національний момент при створенні низових адміністративних одиниць. Тому оформлення грецьких сільрад було проведено майже автоматично (ЦДАВО України, ф. 1, оп. 2, спр. 671, арк. 35; спр. 1057, арк. 29, 40; ф. 5, оп. 1, спр. 22, арк. 37).

*** IV сесія ВУЦВК 8-го скликання (15—19 лютого 1925 р.) встановила такі норми для створення адміністративно-територіальних одиниць національних меншостей: сільради — 500 чол., району — 10 000 (Ітоги роботи среди національних меншостей на Україні.— Х., 1927.— С. 19).

¹⁰ Ялі С. Греки в УСРР.— С. 71, 98; ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 69, арк. 40.

лено 30 грецьких сільрад, з них 16 — греко-еллінських та 14 — греко-татарських*. 19 січня 1926 р. Президія ВУЦВК прийняла постанову «Про розробку питання про відокремлення грецьких районів і приєднання грецьких селищ Сталінської округи до Маріупольської». 29 січня 1926 р. на засіданні Центральної адміністративно-територіальної комісії (ЦАТК) при ВУЦВК було вирішено розробити питання щодо виділення районів з переважною кількістю грецького населення. 20 травня 1926 р. це питання розглядалося на засіданні ЦКНМ¹¹. Виявилось, що розв'язати його швидко не можна, оскільки грецьке населення після адміністративних змін 1923 р. було розподілене між двома округами** і, звичайно, ця проблема безпосередньо торкалася інтересів обох. Майже протягом 1926 р. Маріупольський окружний виконком розробляв проект виділення національних грецьких районів. Проект вимагав вилучення із Сталінської округи Велико-Янисольської, Стельської грецьких сільрад Андріївського району, а також Павлівського українського району (з населенням 42 434 чол.)¹². Такі зміни в адміністративному поділі мали об'єднати грецьке населення в дореволюційних межах на території Маріупольщини. Різко змінилася б і питома вага греків у тих 6-ти районах, що їх можна було створити згідно з проектом. У Велико-Янисольському районі греки становили б 92% населення, Стельському — 91%, Мало-Янисольському — 9%, Мангуському — 89%, Ігнатівському — 80%, Сартанському — 52%¹³.

Проте перспектива віддати південно-східну частину своєї території викликала опір Сталінського окружного виконкому. Ця обставина, а також небажання загострювати земельні суперечки між грецькими й українськими селами, що велися ще з часів громадянської війни, спонукали український уряд відкласти поспішне проведення районування грецьких селищ і зробити лише пробні кроки в цьому напрямі. 13 серпня 1927 р. на засіданні ЦАТК проект Маріупольського ОБКу з «економічних та адміністративних міркувань» був відхилений. На ньому було також визнано за доцільне з певними адміністративними змінами оформити Мангуський і Сартанський національні райони. Лише 30 травня 1928 р. Президія ВУЦВКу затвердила постанову «Про створення національних грецьких районів на терені Маріупольської округи»¹⁴. Так було створено два перші грецькі національні райони — Мангуський і Сартанський. Їх виділення було результатом великої підготовчої роботи, законодавчо оформило давні побажання певних прошарків населення, чим викликало зацікавленість не тільки місцевих національних сил, а й грецької місії в СРСР.

Підготовча робота по виділенню грецького району проводилась і в Сталінській округі. 9 жовтня 1928 р. ВУЦВК затвердив постанову ЦАТК «Про районування грецької національності на території Сталінської округи». Згідно з нею було розформовано Андріївський район, а його грецькі сільради (Богатирську, Константинопільську, Улаклицьку, Ново-Богатирську) приєднано до Велико-Янисольського району і таким чином оформлено Велико-Янисольський район¹⁵.

Протягом 1928 р. у Приазов'ї було створено 3 національні грецькі райони: Мангуський (питома вага грецького населення становила

* Таким чином національними сільрадами було охоплено 87,2% грецького населення України та 97,3% сільського (ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 382, арк. 41).

¹¹ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 152, арк. 92; ф. 1, оп. 3, спр. 169, арк. 6.

** У той час на території Маріупольщини існувало 19, а Сталінщини — 11 грецьких сільрад (ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 135, арк. 102).

¹² Там же, ф. 413, оп. 1, спр. 157, арк. 33.

¹³ Там же, арк. 34.

¹⁴ Там же, спр. 30, арк. 20; спр. 420, арк. 45; ф. 1, оп. 3, спр. 169, арк. 3—4; спр. 354, арк. 220.

¹⁵ Там же, ф. 1, оп. 3, спр. 169, арк. 1; ф. 413, оп. 1, спр. 420, арк. 46—50.

77,2%), Сартанський (58,9%), Велико-Янисольський (58,6%)¹⁶. Слід зазначити, що оформлення грецьких районів було прискорено у зв'язку із відзначенням у 1928 р. 150-річчя виселення греків з Криму. Створення грецьких національних районів мало зайняти почесне місце в ідеологічній кампанії, що розгорнулася при цьому.

У 1930 р. Маріупольський ОВК вживав заходів щодо виділення ще одного грецького району в межах Старо-Каранського та Жовтневого районів¹⁷. Але ці заходи не викликали зацікавленості з боку центральних державних органів. Країна переходила до проведення суцільної колективізації. Опір цій політиці з боку «єдиного фронту національних меншостей» зробив неможливим проведення довготермінових проектів у сфері національно-державного будівництва.

У кінці 1930 р. ЦКНМ вирішила остаточно завершити виділення національних адміністративно-територіальних одиниць. Виступаючи з доповіддю на II Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншостей, що відбулася 28 листопада 1930 р., член ЦКНМ А. Б. Глінський констатував, що «в основному робота по створенню національних районів вже проведена»¹⁸. Таким чином, було визнано завершеність політики районування нечисленних етнічних компонентів, що, по суті, було першим симптомом закріплення національно-державної структури країни.

Тому не дивно, що коли чергова зміна напрямів внутрішньої політики держави в 1930 р. привела до ліквідації триступеневої системи управління, це не викликало збільшення кількості грецьких районів, хоча реорганізація Сталінської та Маріупольської округ і об'єднання грецьких селищ у межах однієї територіальної одиниці, здавалося б, сприяли цьому¹⁹. Проект ЦАТК і ЦКНМ 1931 р. щодо утворення 3-х грецьких районів лишився на папері. У 1932 р. на Україні існувало лише 3 грецькі національні райони, що об'єднували 14 грецьких сільрад з 30²⁰.

Подальший розвиток адміністративної системи країни і викликані ним зміни в адміністративно-територіальному устрою (мається на увазі перехід на обласну систему управління) безпосередньо позначилися на кількості грецьких національних районів. 2 липня 1932 р. ЦВК України прийняв постанову про утворення в УСРР Донецької області. Цією постановою Сартанський і Мангуський райони були розформовані й приєднані до Маріупольської міськради. Згідно з інструкцією «Про порядок ліквідації деяких районів у зв'язку з утворенням областей на території України» були ліквідовані й їх РВК²¹. Таким чином, в республіці лишився фактично один грецький національний район, який в умовах проведення суцільної колективізації, наступу на «націоналістів усіх гатунків», голодомору 1933 р., все більше втрачав ознаки національної адміністративно-територіальної одиниці.

Слід зазначити, що після прийняття в 1936 р. нової союзної Конституції національні сільради і райони втратили правові гарантії свого існування. Адже в ній, на відміну від союзної Конституції 1924 р. і Конституції УСРР 1929 р.²², окремо не оговорювалася можливість створення національними меншостями своїх адміністративних одиниць.

¹⁶ Ялі С. Греки в УСРР.— С. 72.

¹⁷ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 440, арк. 52.

¹⁸ Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств. 27—30 ноября 1930 г.: Стеногр. отчет и постановления.— Москва; Харьков; Минск, 1931.— С. 48.

¹⁹ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 529, арк. 27. Згадаємо, що тепер план організації грецьких національних районів Маріупольського ОВКу (1926 р.) можна було втілити повністю без будь-яких адміністративних перешкод.

²⁰ ЦДАВО України, ф. 1, оп. 8, спр. 23, арк. 18.

²¹ Там же, арк. 40, 45, 89, 94.

²² История советской Конституции (в документах). 1917—1956 гг.— М., 1957.— С. 517, 743—744.

За таких умов напередодні Великої Вітчизняної війни національні райони та ради фактично перестали існувати.

Отже, в кінці 30—40-х рр. авторитарним рішенням всі національні сільради й райони були ліквідовані * без жодних пояснень щодо причин цієї акції. Саме тому в сучасній історичній літературі²³ їх винищення розглядалося, як прояв свавілля Сталіна в контексті загального наступу на прояви «націоналізму» всіх гатунків. При цьому ліквідовані інститути аргіогі розглядалися як, безумовно, плідні в їх діяльності, життєдайні і т. д. **

Проте досить багатий фактичний матеріал, який ми маємо завдяки творчій роботі ЦКНМ по ревізуванню грецьких сільрад і районів, дає змогу детальніше розглянути їх дійсний стан і простежити деякі тенденції розвитку політики уряду щодо греків України.

Вперше огляд грецьких національних сільрад знаходимо у матеріалах ЦКНМ за 1926 р.*** Сільради являли собою штучні утворення, слабо пов'язані із повсякденним життям селянства. Їх робота зводилася до ведення листування з районним керівництвом та виконання його розпоряджень. Населення участі в їх діяльності практично не брало (не останню роль у цьому відіграла специфіка сільського життя). Голова сільради, по суті, замінив старосту. Крім того, застосування принципу класового підходу до підбору голови й секретаря не завжди вело до обрання дійсно достойних кандидатур. У результаті чого до влади потрапила значна кількість людей, які уявляли себе царками на новій посаді, використовували її для особистого збагачення.

Стан національних рад, в тому числі й грецьких, розглядався на I Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншостей, що відбулася 8—11 січня 1927 р. На ній зокрема, зазначалося, що створення національних адміністративно-територіальних одиниць привело до масового залучення трудящих у радянське будівництво, сприяло розвитку господарчої і культурної ініціативи їх населення²⁴. На нараді були також накреслені основні напрямки для поліпшення роботи національних рад.

І на нараді, й пізніше кадрова політика, без сумніву, розглядалася як одне з найголовніших знарядь доведення національних сільрад і районів до відповідного рівня. Аналіз результатів виборчих кампаній 1924/25, 1926/27, 1928/29, 1930/31 і частково 1931/32 рр. **** показує, що результати зазнавали постійного впливу з боку загальної соціальної політики уряду в другій половині 20-х рр., а їх співставлення з ходом виборчих кампаній серед інших національних меншостей свідчить про те, що показники штучно підганялися під середньостатистичні дані.

Це, наприклад, проявляється в поступовому зростанні питомої ваги комуністів, КСМ, КНС, наймитів (за рахунок середніх і заможних верств населення) у складі рад, підвищенні відсотка позбавленців, а також у явному висуванні зовнішніх атрибутів розвитку народовладдя (а саме: відсоток загальної явки та участь у зборах жінок). Між тим

* За часом знищення національних адміністративно-територіальних одиниць збігається з репресіями представників національної інтелігенції грецького та інших народів України, закриттям учбових закладів з національною мовою викладання // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду УРСР.— 1938.— № 6.— С. 9—12; № 7.— С. 2—3.

²³ Бугай Н. Ф. К вопросу о депортации народов в СССР в 30—40-е гг. // История СССР.— 1989.— № 6.— С. 135.

** Здається, що такий підхід є наслідком поширеного у 20—30-х рр. погляду на національні автономії, як на зразок вирішення національного питання // М а ц Д. На високом подьеме...— С. 56—58, 62—63.

*** В цьому році обстеження, як і більшість дальших, проводилося завідуючим грецькою секцією ЦКНМ С. Г. Ялі, що, між іншим, полегшує опрацювання матеріалу з точки зору одноосібності погляду.

²⁴ Первое Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств.— Харьков, 1927.— С. 29.

**** Див. таблицю.

обстеження грецьких сільрад у 1927 р., 1928 р., анкетні обстеження секретарів сільрад у 1928 р., огляд роботи серед національних меншостей у Маріупольській окрузі (27—30 жовтня 1928 р.), ревізування Велико-Янисольського району (1929 р.), Сартанського РВК (1931 р.), Всесоюзний огляд культосвітніх установ національних республік і областей (січень — травень 1931 р.), обстеження нацменроботи Маріупольської міськради (червень 1931 р.), Сартанського, Мангуського грецьких національних районів, а також більшості грецьких сільрад (влітку 1931 р.)²⁵, перевірка здійснення закону про рівноправність мов у грецьких населених пунктах (1932 р.) характеризують нежиттєздатність грецьких сільрад у тому вигляді, в якому вони були на той час, неспроможність їх знайти своє активне місце між соціальною і національною політикою радвлади, об'єктами котрих вони стали.

Тут, здається, й знаходиться основне питання щодо оцінки проведеного національно-державного будівництва в середовищі греків України. Бо, як відомо, національні процеси ніколи не відбувалися у чистому вигляді, поза зв'язком із соціальними та економічними.

Таким чином, національно-державне будівництво щодо грецької нацменшості проводилося серед селянської її частини, яка становила 89,7%. Поступове згортання нової економічної політики безпосередньо відбулося на характері міжнаціональних відносин на селі. Адже це було основою згортання плюралізму і в економіці, і в політиці, а значить, і в методах та підходах до вирішення національного питання, що, до речі, знайшло свій відбиток і в результатах виборчих кампаній у другій половині 20-х рр. В їх межах розгорталася боротьба за владу на селі, й остаточно її доля була вирішена з початком форсованої колективізації. Із запровадженням колективізації вирішилась і подальша доля грецьких сільрад та районів. Вона викликала сильний опір грецького сільського населення, що являло собою соціум, в якому практично відсутніми були соціальні верстви, які могли б стати носіями ідей колективізації, соціалістичного будівництва взагалі. Окремо слід підкреслити, що соціальна й економічна криза*, викликана колективізацією, була доповнена й ускладнена в грецьких селах елементами міжнаціонального протистояння, особливо щодо росіян та українців²⁶. (Цьому, між іншим, сприяла кадрова політика уряду за часів колективізації, тобто висування на керівні посади комуністів, 25-тисячників, які в більшості були не греками).

Перші симптоми згуртування національних меншостей навколо ідей національного єднання проявилися влітку 1928 р., коли Я. Д. Саулевич** говорив про створення «єдиного фронту національних меншостей»²⁷. Пік протистояння припав на кінець 20-х — на — 30-ті рр.

Не останню роль у визріванні міжнаціональних протиріч відігравав розрив між офіційними оцінками стану міжнаціональних відносин і реальністю. Показовим у цьому відношенні був I грецький з'їзд Рад Сартанського району (3—5 березня 1929 р.), який практично не приді-

²⁵ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 463, арк. 16—26, 108—112, 114—161, 164, спр. 250, арк. 62; спр. 399, арк. 37; спр. 440, арк. 73; спр. 558, арк. 7—8, 77—78; спр. 557, арк. 347—349; спр. 561, арк. 31—35, 42—45, 84—85, 90, 100—160.

* Винищення куркульства в грецьких селах набуло форми національної трагедії. Відсоток позбавлених у багатьох родах перевищував 1/5 частину населення. Близько 1/10 селян було виселено. Не дивно, що за таких обставин соціальна політика влади сприймалася населенням ще й як антигрецька. До речі, подібні настрої мали місце і серед інших національних меншостей. У німецьких селах вони вилилися в масову еміграцію взимку 1929/30 рр. В Ольшанському (болгарському) районі було висуното гасло ліквідації національного району. Доведене до відчаю селянство сподівалося, таким чином, позбавитися так званих «лівих викрутників» (нагульнових болгарських колгоспів) // Второе Всеукраинское совещание по работе среди национальных меньшинств.— М.; Харьков; Минск, 1931.— С. 46.

²⁶ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 557, арк. 343—348; спр. 561, арк. 31—35.

** Член ЦКНМ з 1924 до 1930 р., довгий час — заступник голови комісії.

²⁷ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 368, арк. 14.

лив уваги питанням національного та культурного розвитку грецького населення, адже вирішував проблеми більш важливі — проведення кооперації, розподіл кредитів, землеустрій тощо²⁸.

Більш яскраве відображення підхід до нацменроботи цієї доби знайшов на міжокруговій нараді по роботі серед греків у Маріуполі (30 листопада — 2 грудня 1929 р.). На ній, зокрема, підкреслювалось: «Утворюючи національно-грецькі сільради та райони, ми зовсім не мали на меті, щоб обслуговувати всіх, включаючи й грецьке куркульство. Навпаки, це є форма, що допомагає ще більшому закріпленню в національних районах рад і райвиконкомів, як органів пролетарської диктатури»²⁹.

У другій половині 1929 р. рішеннями розширеного пленуму ЦКНМ (28—29 серпня 1929 р.) та міжокругової наради по роботі серед греків на Україні (30 листопада — 2 грудня 1929 р.)³⁰ було взято лінію на суцільну колективізацію грецьких селищ до кінця 1930 р. Підкреслювалось, що нацменробота має підпорядковуватися меті найскорішого запровадження колгоспів у селищах національних меншостей.

Колективізація викликала наростання соціальної напруженості, яка в грецьких селах проходила на фоні поширення міжнаціональних суперечок. Але в ідеологічній кампанії, що супроводжувала колективізацію, цього не помічали. Яскравим свідченням цього є книга С. Г. Ялі*, в якій зазначається: «Правильність національної політики партії та радвлადи особливо стверджується останніми роками — 1930 і 1931, коли відомості, які одержуємо з грецьких сіл, свідчать про те, що бідняцько-середняцькі верстви грецького селянства, захоплені великим творчим ентузіазмом у боротьбі за здійснення ленінських завдань, виконуючи які працюючі маси остаточно позбавляться ярма експлуатації шляхом ліквідації куркульства на базі суцільної колективізації»³¹. В такому ж ракурсі проблеми міжнаціональних відносин розглядалися і на II Всеукраїнській нараді по роботі серед національних меншостей (27—30 листопада 1930 р.).

Отже, на початку 30-х рр. національні сільради та райони діяли в умовах загострення соціальної напруженості на селі, що не сприяло розвитку їх роботи по налагодженню міжнаціональних відносин. Адміністративна реформа 1930 р. на Україні, перехід на триступеневу систему управління ще більше дезорганізували діяльність національних рад. Матеріали ЦКНМ цієї доби прямо вказують на занепад нацменроботи, що був викликаний розформуванням округів, а, значить, і їх виконкомів. Кадрові переміщення призвели до розмивання низового апарату, який раніше підбирався відповідно до політики корекції. В травні 1931 р. греки в складі керівних органів грецьких районів становили близько 30%, селищних рад — 40%³². На чолі громадських організацій і колгоспів їх майже не було. До того ж у середовищі працівників-греків у той час широкого розповсюдження набули русифікаторські настрої, вся робота рад велася російською мовою³³.

Матеріали обслідування грецьких рад і районів влітку 1931 — взимку 1932 рр.³⁴ відображають поглиблення кризи в їх роботі. Ігнорування відповідальними працівниками специфіки життя грецького селянства, розрив між проголошуваними гаслами і практикою були при-

²⁸ Там же, спр. 463, арк. 10—26.

²⁹ Там же, спр. 450, арк. 5.

³⁰ Там же, спр. 370, арк. 31; спр. 450, арк. 4—9.

* З 1925 р. до 1927 р. очолював грецьку секцію ЦКНМ.

³¹ Ялі С. Греки в УСРР.— С. 95.

³² ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 510, арк. 5; спр. 557, арк. 349; спр. 561, арк. 42, 85—86. Для порівняння: у 1927 р. голови сільрад були виключно греками // Ялі С. Греки в УСРР.— С. 68.

³³ ЦДАВО України, ф. 413, оп. 1, спр. 561, арк. 43; спр. 558, арк. 77—78.

³⁴ Там же, спр. 561, арк. 90—160, спр. 564, арк. 30—36, 62—67; спр. 591, арк. 56—59.

чиною поширення міжнаціональних конфліктів, які на початку 30-х рр. охопили досить значні соціальні верстви грецького села. В той період скрізь помічалися недовіра до прибулих керівників, постійні суперечки із сусідніми українськими селами з приводу відібрання ними грецьких земель за часів громадянської війни, конфлікти з артілями росіян, саботування політики еллінізації і татаризації. Все це було проголошено проявами вузько-грецького націоналізму. А між тим загострення загальної ситуації, необміркованість проведення еллінізації й татаризації в грецьких селищах Приазов'я відродили давно забуте протиставлення, а подекуди і ворожнечу між двома етнічними групами греків Приазов'я: греками-еллінами і греко-татарами³⁵.

Отже, ясно, що лише з певною мірою справедливості можна стверджувати, як це зробила II Всеукраїнська нарада по роботі серед національних меншостей, що виділення національних сільрад та районів привело до переведення радянської і суспільної роботи на рідну населенню мову; залучення в радянське і соціалістичне будівництво національних меншостей як активних учасників і керівників; до більш успішної їх радянської, через що значно зросла активність трудящих національних меншостей³⁶.

Реорганізація в 1932 р. Мангуського і Сартанського районів і приєднання їх до Маріупольської міськради були першим кроком до повної ліквідації грецьких національних автономій. Здається, що єдиний грецький район (Велико-Янисольський) після того, як він пережив 1933/34 рр., вже не являв собою життєздатного організму і навряд чи втілював собою національні інтереси грецького народу.

Аналіз проведення національно-державного будівництва серед грецького населення України, функціонування створених при цьому рад і районів, обставин їх ліквідації дає можливість зробити певні висновки.

По-перше, створення грецьких адміністративно-територіальних одиниць було історично прогресивним кроком з боку радянського уряду і в перші роки свого існування сприяло національному відродженню народу, певному підвищенню його політичної активності і культури. Проте насадження в кінці 20-х рр. з боку адміністративних органів жорсткої моделі їх існування, прискіплива регламентація їх роботи підірвали докорінну основу їх функціонування — підтримку народу. Грецькі національні райони, а потім і сільради були ліквідовані далеко не у розквіті своєї діяльності. Фактичний матеріал свідчить про те, що вже на початку 30-х рр. в їх роботі були наявними ознаки деградації й занепаду.

По-друге, історична доля грецьких автономій (як і німців, болгар, чехів тощо) була вирішена в роки колективізації. Адже національні особливості (а саме: загальна заможність, відсутність різкої соціальної диференціації і національного робітничого класу) цих, в основному селянських за складом етнічних груп, визначили силу їхнього опору колективізації, який подекуди набув форми єдиного національного фронту. За таких умов національні сільради об'єктивно ставали осередками національного сепаратизму, що долався жорсткими адміністративними заходами.

По-третє, дезорганізуючу роль щодо існування національних адміністративно-територіальних одиниць відіграли також реформи 1930 і 1932 рр., які тісно були пов'язані з кадровими змінами в керівних органах грецьких районів і сільрад.

По-четверте, такі події в історії нашої країни, як голодомор 1933 р., репресії 30-х рр., боротьба з «грецьким націоналізмом» загальмували «національне відродження» греків України.

³⁵ Там же, спр. 561, арк. 31, 33, 44—45; спр. 557, арк. 348; спр. 591, арк. 56 зв.

³⁶ Там же, спр. 482, арк. 3 зв.

Порівняльні результати виборів у грецькі національні сільради*

	1924/25	1925/26	1926/27	1928/29	1930/31	1931/32
% явки	35-40	54,7	54,3	68,6	70,3	91,0
% жінок		8,6	9,7	16,5	13,7	
голів сільрад-греків		86,2	100,0			40,0
комуністів		17,3	18,8	19,0	26,2	
КСМ		2,7	2,0	5,4	1,2	
КНС		31,2	35,6	42,7	60,0	
наймитів		2,3	1,1	7,9	5,2	
позбавлених у кампанію		1,5	5,2	6,2	9,8**	
колгоспників					91,2***	

* Для складання таблиці автором використані такі документи: ЦДАВО України, ф. 1, оп. 5, спр. 1031, арк. 1; ф. 413, оп. 1, спр. 192, арк. 36; спр. 207, арк. 1; спр. 250, арк. 63-86; спр. 284, арк. 66; спр. 290, арк. 47; спр. 368, арк. 15; спр. 469, арк. 2-17; спр. 519, арк. 39-42; спр. 520, арк. 50-51; спр. 521, арк. 1-19; спр. 557, арк. 34-93; спр. 558, арк. 77-78.

** Наводяться кінцеві дані. Початкові цифри були значно більшими. Наприклад, по Велико-Янсьольському районі було відновлено в правах 15,9% виборців, по Сартанському-28,3%.

*** На той час було колективізовано 63,6% господарств.

Розгляд історії грецьких національних сільрад та районів у другій половині 20—30-х рр. дає можливість також зробити певні висновки щодо національної політики Радянського уряду загалом. А саме: було б історичним спрощенням пов'язувати згортання у другій половині 30-х рр. політики сприяння національному розвитку лише із свавіллям Сталіна. Здається, що чи не найголовнішою причиною цього була відсутність гармонійного поєднання на практиці національної та соціальної політики уряду. Адже, не таємниця, що вже в кінці 20-х рр. робота серед національних меншостей втратила свою самоцінність і перетворилася в додаткове зняття антинародної соціальної політики. З іншого боку, сама нацменробота ставала гальмом для адміністративної машини, що дедалі більше міцніла. Там, де звичайним адмініструванням питання вирішувалося протягом доби, робота з урахуванням національних особливостей розтягувалася на місяці. Стрімкі темпи колективізації вихолостили докорінну народну і національну основу рад, які в кінці 30-х рр. лише прикривалися національними гаслами. Ради того часу повністю відповідали матриці: соціалістичні за змістом, національні за формою. Певно, що ліквідація в кінці 30-х рр. того курсу національної політики, який передував цьому, була найпростішим способом розв'язати «гордітв вузол» у сфері міжнаціональних відносин, що був зав'язаний за часів колективізації і який ще більше заплутувався у передвоєнні роки.

Отже, історія існування національних адміністративно-територіальних одиниць являє собою значно більш складне, ніж це подається в літературі останнім часом, питання з великими внутрішніми суперечностями, яке вимагає більш детального вивчення.

Одержано 25.02.92.

В статье освещается малоизвестная страница истории национально-государственного строительства на Украине в 20—30-е годы. Рассматриваются обстоятельства создания и существования греческих национальных сельсоветов и районов, причины их ликвидации.